

**Η επίδραση τού Νεοελληνικού Διαφωτισμού στην αφύπνιση
τού Γένους το 1821**

Αδαμάντιος Κοραΐς και Ρήγας Φεραίος

Αξιότιμε Πρύτανη τού Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης,
κ. Αναστασιάδη,

Αξιότιμοι κ. Αντιπρυτάνεις,

Αξιότιμα μέλη τής Πανεπιστημιακής Συγκλήτου,

Αξιότιμα μέλη τού Συμβουλίου Διοικήσεως,

Σάς ευχαριστώ θερμά για την πολύ τιμητική πρότασή σας να εκφωνήσω τον πανηγυρικό λόγο για την επέτειο τού εορτασμού τής 25^{ης} Μαρτίου και τού Ευαγγελισμού στο ιστορικό Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο που εφέτος εορτάζει και την εκατοενταετηρίδα τής λειτουργίας του.

Πέρα από τον σεβασμό και την εκτίμηση που τρέφω στο επιστημονικό και πνευματικό έργο το οποίο επιτελεί στην χώρα μας αυτό το κορυφαίο πανεπιστήμιο, με συνδέουν με το Αριστοτέλειο πολλά. Κατ' αρχάς το γεγονός ότι πρώτος Πρόεδρος τού Αριστοτελείου, όταν το ίδρυσε ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου, υπήρξε ο ιδρυτής τής Γλωσσολογίας στην Ελλάδα, ο διάσημος καθηγητής τού Πανεπιστημίου Αθηνών Γεώργιος Χατζιδάκις, ο οποίος δίδαξε και γλωσσολογία στην Φιλοσοφική Σχολή τού Αριστοτελείου επί δύο έτη. Δεύτερον δύο επιπλέον γεγονότα: ότι ο ομιλών ως Κοσμήτωρ τής Φιλοσοφικής Σχολής τού Πανεπιστημίου Αθηνών ανέλαβα την πρωτοβουλία να ανακηρυχθεί επίτιμος διδάκτωρ τής Φιλοσοφικής των Αθηνών ο γίγαντας τής φιλολογικής επιστήμης

αείμνηστος Ιωάννης Κακριδής, αποκαθιστώντας έτσι και μια αδικία που είχε γίνει εις βάρος του. Ομοίως, ότι ως Πρύτανης τού Πανεπιστημίου Αθηνών συνετέλεσα στο ανακηρυχθεί διδάκτωρ τού Πανεπιστημίου Αθηνών ο κορυφαίος μελετητής τής γλώσσας και τής φιλολογίας, ο αείμνηστος Εμμανουήλ Κριαράς. Επίσης, με συγκίνηση ενθυμούμαι τούτη την στιγμή την γνωριμία μου με μεγάλους επιστήμονες τού Αριστοτελείου, όπως οι καθηγητές γλωσσολογίας Νικόλαος Ανδριώτης, Μιχάλης Σετάτος, Χαράλαμπος Συμεωνίδης και άλλοι.

Τέλος, με συνδέει με την Θεσσαλονίκη ο αγώνας μου ως προέδρου τής Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας να συμβάλω καθοριστικά στην εξέλιξη τού Αρσακείου Θεσσαλονίκης από ένα απλό Γυμνάσιο σε ένα πλήρες δυναμικό εκπαιδευτικό (μη κερδοσκοπικό) συγκρότημα ποιοτικής παιδείας που κοσμεί την Θεσσαλονίκη.

Σάς ευχαριστώ και πάλι κ. Πρύτανη για την τιμητική πρόσκλησή σας.

Κυρίες και Κύριοι,

Η θέση την οποία υποστηρίζω στην αποψινή ομιλία μου και θέτω υπό την κρίση σας είναι ότι μια μικρή χώρα, η Ελλάδα, ταλαιπωρημένη και εξασθενημένη από τεσσάρων αιώνων δουλεία, δεν θα ξεκινούσε έναν άνισο και σκληρό απελευθερωτικό αγώνα εναντίον ενός πανίσχυρου κατακτητού, αν οι Έλληνες δεν είχαν πιστέψει **στην ανάγκη τής ελευθερίας μέσα από τον «φωτισμό» τού Γένους, ο οποίος καλλιεργήθηκε συστηματικά στην Ελλάδα τον 17ο και τον 18ο αιώνα.**

Αυτό συνέβη όταν οι Έλληνες συνειδητοποίησαν την **παράδοση** και την **ταυτότητά** τους με την παιδεία που προσέφεραν εμπνευσμένοι διδάχοι, οι οποίοι γύρισαν και δίδαξαν σ' όλη την Ελλάδα: εννοώ τους **Διδασκάλους τού Γένους**. Συνέβη όταν οι Έλληνες ένωσαν ξανά

περήφανοι για την **καταγωγή** και την **ιστορία** τους. Συνέβη όταν συνειδητοποίησαν την αξία και διεκδίκησαν τα δικαιώματα τής μητροδίδακτης **γλώσσας**. Συνέβη όταν ένωσαν ξανά την σημασία **τής ορθόδοξης πίστης** τους, ταυτοτικό συστατικό τού Γένους των Ελλήνων τής Τουρκοκρατίας και όχι μόνον. Συνέβη, τέλος, όταν οι Έλληνες συνειδητοποίησαν πως η ελευθερία δεν δωρίζεται ούτε «εκχωρείται» από τους ξένους· πως **η ελευθερία κατακτάται με αίμα και θυσίες**.

Υποστηρίζω, Κυρίες και Κύριοι, ότι η Επανάσταση τού '21 ήταν στην ιστορία των λαών ένας Αγώνας [«το πρώτο επιτυχημένο εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα στον Παλαιό Κόσμο» κατά τον **Roderick Beaton** «*Η Ελληνική Επανάσταση τού 1821 και η παγκόσμια σημασία της*»], ένας Αγώνας που κρίθηκε όχι μόνο από τα όπλα, αλλά από την ψυχή· όχι από την πολεμική ισχύ, αλλά από το πάθος για ελευθερία· όχι από την δύναμη τής ύλης, αλλά από την δύναμη τού πνεύματος. Υποστηρίζω, τελικά, ότι ήταν ένας Αγώνας που την έκβασή του καθόρισε το φρόνημα των ανθρώπων και όχι η λογική των αριθμών. Αλλά το φρόνημα που οδήγησε στη νίκη των Ελλήνων είναι ζήτημα **συνείδησης** και εσωτερικής **αφύπνισης**· είναι μια πίστη στον εαυτό σου και στο δίκιο σου **που κάνει το παράλογο λογικό, την τρέλα ορθοφροσύνη**. Το είπε καθαρά ο **Θ. Κολοκοτρώνης** (Απομνημονεύματα):

*«Ο κόσμος μᾶς ἔλεγε **τρελούς**· ἡμεῖς ἂν δὲν εἴμεθα τρελοί, δὲν ἐκάναμεν τὴν ἐπανάστασιν· διατί ἠθέλαμεν συλλογισθῆ πρώτον διὰ πολεμοφόδια, καβαλαρία μας, πυροβολικό μας, πυρητοθήκαις μας, τὰ μαγαζιά μας [αποθήκες εφοδιασμού], ἠθέλαμεν λογαριάσει τὴν δύναμιν τὴν ἐδικὴν μας, τὴν Τούρκικη δύναμη· τώρα ὁποῦ ἐνικήσαμεν, ὁποῦ ἐτελειώσαμεν μὲ καλὸ τὸν πόλεμόν*

μας, μακαριζόμεθα, ἐπαινόμεθα ἄν δὲν εὐτυχούσαμεν, ἠθέλαμεν τρώγει κατάραις, ἀναθέματα.»

Αυτό το φρόνημα των Ελλήνων, αυτός ο τρόπος σκέψης έκανε το ανέφικτο εφικτό, έκανε το ασύλληπτο πραγματικότητα. Γράφει ο αγωνιστής και συντάκτης των *Πολεμικών Απομνημονευμάτων Χριστόφορος Περραιβός* (1773-1863) :

«εἰς ταύτην τὴν ἱστορίαν θέλει εὖρει [ο αναγνώστης] πράξεις καὶ κατορθώματα ὄντως ἡρωικά, τὰ ὁποῖα εἰς ὅσους δὲν τὰ εἶδαν [...] θέλει νομισθῶσιν ἴσως ἀλλόκοτα καὶ ἀπίστευτα».

Αυτές είναι οι εκρηκτικές δυνάμεις που κρύβει το πνεύμα και η ψυχή τού ανθρώπου. Αυτή είναι η ακατανίκητη ισχύς που χαρίζει στον αγωνιστή η γνήσια θρησκευτική πίστη. Ο **Μακρυγιάννης** (1797-1864) συνήθιζε να λέει στα παλληκάρια του:

«στη σημερινή μπατάγια θα γενεὶ αρχηγός ο Θεός».

Σε ενδεχόμενο αντίλογο ότι οι αγράμματοι αγωνιστές δεν επηρεάσθηκαν από τα διδάγματα των διδασκάλων τού Γένους και από την πνευματική κίνηση των λογίων, ας ακούσουμε τι αναφέρει το 1836 ο **Χριστόφορος Περραιβός** ως παράπονα των οπλαρχηγών και των στρατιωτών σε διάφορα στρατόπεδα από συνομιλίες που είχαν μαζί του:

«Καὶ ποῦ εἶναι, Περρραιβέ, ἐκεῖνοι οἱ λογιώτατοι καὶ διδάσκαλοι, οἱ ὁποῖοι μὲ τοὺς πατριωτικούς των ὕμνους μᾶς ἐσήκωσαν εἰς τὰ ὅπλα κατὰ τῶν Τούρκων; ἡμεῖς ἠκούσαμεν καὶ ἐβάλαμεν εἰς πρᾶξιν τὰ ὅσα μᾶς ἐδίδαξαν,».

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ

Το πνευματικό κίνημα που ενέπνευσε τον απλό λαό, που ξύπνησε τον πόθο τής ελευθερίας και αναπτέρωσε τις ελπίδες του είναι γνωστό ως

Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Με τον όρο «διαφωτισμός» εννοούμε την προσπάθεια διαφώτισης τού υπόδουλου Γένους ως προς την καταγωγή, τον πολιτισμό, τις αξίες, την ιστορία και το μέλλον του με σκοπό την αποτίναξη τού ξενικού ζυγού μέσα από μια παιδευτική κίνηση που εστιαζόταν στο σχολείο, στο βιβλίο και στην γλώσσα.

Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός ξεκίνησε κατά το υπόδειγμα τής πνευματικής κίνησης που προηγήθηκε και ενέπνευσε τους αγωνιστές τής Γαλλικής Επανάστασης, μιας Επανάστασης η οποία στην Γαλλία είχε βεβαίως καθαρώς κοινωνικό χαρακτήρα. Στην Ελλάδα η αντίστοιχη πνευματική κίνηση είχε διαφορετικό στόχο: **να προετοιμάσει ψυχικά και διανοητικά τους Έλληνες να αναλάβουν τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα εναντίον τού ξένου κατακτητή, που κρατούσε σκλαβωμένο έναν περήφανο λαό επί τέσσερις αιώνες.** Σπεύδω, ωστόσο, να διασαφήσω ότι αν ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός ξεκίνησε σε χώρες όπου υπήρχε ελευθερία και δημοκρατικός προβληματισμός (στην Γαλλία, στις παραδουνάβιες χώρες, στην Ιταλία, στην Ρωσία, στην Αυστρία), χώρες όπου έδρασαν ο Κοραΐς, ο Ρήγας, ο Καταρτζής, ο Ευγένιος Βούλγαρης, ο Ιώσηπος Μοισιόδαξ, ο Νικηφόρος Θεοτόκης, ο Αθανάσιος Χριστόπουλος, ο Άνθιμος Γαζής, ο Κων/νος Κούμας, ο Απόστολος Αρσάκης (1792-1874) κ.ά., ωστόσο σημαντικός αριθμός δασκάλων, οι «Λογάδες τού Γένους», έζησαν και έδρασαν στον ελλαδικό χώρο: ο Κύριλλος Λούκαρης, ο Στέφανος Κομμητάς, ο Νεόφ. Δούκας, ο Κων/νος Οικονόμος, ο Θεόφ. Κορυδαλλεύς, ο Κοσμάς ο Αιτωλός, ο Σαμουήλ Χαντζερής, ο Καισάριος Δαπόντες, ο Αθανάσιος Ψαλίδας, ο Νεόφυτος Καυσοκαλυβίτης, ο Επιφάνιος Δημητριάδης κ.ά. Επίσης, αρκετοί διδάσκαλοι τού φωτισμού τού Γένους ανέπτυξαν δραστηριότητα τόσο στο εξωτερικό όσο και μέσα στην Ελλάδα.

Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφέρουμε την εκπληκτική ανάπτυξη και διάδοση τού **βιβλίου**, έντυπου και πολύ συχνά (για τεχνικούς και οικονομικούς λόγους) χειρόγραφου βιβλίου (τα «Μαθηματάρια», τα σχολικά βιβλία ήσαν, κατά κανόνα, χειρόγραφα), στους αιώνες που προηγήθηκαν τής Επανάστασης τού '21. Ο μελετητής τής εξέλιξης των Θετικών Επιστημών (Μαθηματικών-Φυσικής-Ιατρικής) στον ελληνικό χώρο κατά τον Νεοελληνικό Διαφωτισμό **Γιάννης Καρράς (1934-2023)** στο έργο του **«Οι επιστήμες στην Τουρκοκρατία —Χειρόγραφα και έντυπα»** [3 τόμ. 1992-1994] αναφέρει 160 Έλληνες συγγραφείς και πάνω από 300 έργα που δημοσιεύτηκαν αυτήν την περίοδο. Με τα βιβλία αυτά εισάγεται σε ευρύτερα στρώματα *«μια νέα μορφή παιδείας, επιστημονικής στις βασικές της δομές, η οποία αποτέλεσε κοινωνική μορφή πνευματικής και εθνικής αφύπνισης»* (Γιάννης Καρράς, 303). Στην εισαγωγή βιβλίων των επιστημών στην Ελλάδα αναφέρεται και ο **Κοραής:**

*«Οί Έλληνες εἰς τὸ σὺνηθες αὐτῶν ἐμπόριον προσέθησαν καὶ τὸ τῶν ἐπιστημῶν· καὶ ἐξ ὅλης τῆς Εὐρώπης καὶ ἰδίως ἐκ τῆς Γαλλίας μετακομίζουσι βιβλία καὶ **φῶτα** [παιδεία]. Ἡ αὔξησις αὕτη τῶν βιβλίων ὀφείλεται κυρίως εἰς τὴν αὔξησιν **τῶν φώτων** καὶ τὰ βιβλία διακεχυμένα ἤδη εἰς τὸ πλῆθος θέλουσι συντελέσει εἰς ἐπαύξησιν **τῶν φώτων.**»*

Ο **Παύλος Καρολίδης** (1849-1930, διαδέχθηκε τον Κωνσταντίνο Παπαρρηγόπουλο στην έδρα τής Ιστορίας στο Παν/μιο Αθηνών) αναφέρει ότι *«κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα, σχεδὸν δὲν ἔμεινε πόλις ἐν τῷ Ὀθωμανικῷ κράτει μὴ ἔχουσα σχολεῖον τι»*. Η λόγια συγγραφέας και δημοσιογράφος **Ιωάννα Στεφανόπολι** (1875-1961)[γνωστή ως **η πρώτη γυναίκα φοιτήτρια** που έγινε δεκτή στο Πανεπιστήμιο Αθηνών το 1890

σε ηλικία 15 ετών] στην μελέτη της «Τὸ Σχολεῖον, παράγων τῆς ἐθνικῆς ἀφυπνίσεως» (αρχικά στα Γαλλικά το 1902 "L'École, facteur du réveil national") αναφέρει πλήθος πληροφοριών και μελετών, που καταδεικνύουν την ύπαρξη μεγάλου αριθμού σχολείων στην Ελλάδα, κατανεμημένων κατά πόλεις, όπως μεγάλος ήταν και ο αριθμός των διδασκάλων που δίδασκαν στα σχολεία αυτά. Η Στεφανόπολι αναλύει πώς το Σχολείο κατά την διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας λειτούργησε ως **ο** **συνεκτικός δεσμός του Ελληνισμού** και ως **αντίσταση σε όποις εκτάσεως πιθανή αφομοίωση**. Αυτό επιτεύχθηκε μέσω τῆς εκπαίδευσης, με την διατήρηση τῆς ελληνικῆς γλώσσας και τῆς χριστιανικῆς πίστεως (συστατικά που συνθέτουν και την έννοια τοῦ **Γένους** στην Τουρκοκρατία).

Τα Σχολεία που ιδρύονται από τον 17ο αιώνα (μέχρι τότε διδάσκονται τα «**κολυβογράμματα**», τα οποία έδωσαν λαβή και στον θρύλο περί τοῦ «**Κρυφοῦ Σχολείου**») διαρθρώνονται σε τρεις βαθμίδες: α) τα **κατώτερα σχολεία**, όπου διδάσκονται στοιχειώδεις γνώσεις και κυρίως τα «ιερά γράμματα»· β) τα **μέσα σχολεία** (ή «**Ελληνικά**»), όπου διδάσκεται κυρίως η αρχαία ελληνική γλώσσα και περισσότερες γνώσεις· γ) τα **ανώτερα σχολεία** (λέγονται και Ανώτερες **Ακαδημίες** ή **Φροντιστήρια** ή **Μουσεῖα** ή **Λύκεια** κ.λπ.) όπου διδάσκονται εξειδικευμένες γνώσεις φιλοσοφίας, θεολογίας, ιατρικής και θετικών επιστημῶν (μαθηματικῶν και φυσικῆς).

Τον ρόλο τοῦ Σχολείου και των δασκάλων στην Παλιγγενεσία αποτύπωσε γλαφυρά ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης (1824-1879):

«[...] ὑπὸ τὰς ἀμυδρὰς ἀκτῖνας νυκτερινῆς λυχνίας ὁ πτωχὸς διδάσκαλος ἐνεστάλαξεν εἰς τὴν καρδίαν τῆς ἑλληνικῆς νεολαίας τὰ ζωογόνα ρεῖθρα τῆς ἀρχαίας μαθήσεως. Τοιουτοτρόπως οἱ ἀφανεῖς μὲν ἀλλ' ἀείμνηστοι διδάσκαλοι τῶν ἑλληνικῶν

γραμμάτων παρεσκεύασαν τὴν ἡμέραν τῆς ἐθνικῆς ἐξεγέρσεως ὅσον καὶ οἱ λεοντόκαρδοι μαχηταὶ τῶν ἐλληνικῶν ὁρέων».

Μιλώντας για τον Νεοελληνικό Διαφωτισμό, θα περιορίσουμε αναγκαστικά τον λόγο σε δύο μεγάλες μορφές διαφωτιστών, στον **Κοραή** και στον **Ρήγα**. Πρόκειται για τις εμβληματικές εκείνες μορφές που ο λαϊκός ζωγράφος **Θεόφιλος** απεικόνισε να υποβαστάζουν την καταπονημένη Ελλάδα και να την βοηθούν να σταθεί στα πόδια της, από τη μια μεριά ο Κοραής κι από την άλλη ο Ρήγας.

ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΣ ΚΟΡΑΗΣ (1748-1833)

Ο **Κοραής** σπουδάζει γιατρός στο Montpellier τῆς Γαλλίας. Το 1788 βρίσκεται γιατρός στο Παρίσι, παραμονές τῆς Γαλλικῆς Επανάστασης. Τόσο τον συνεπαίρνουν οι προοδευτικές ιδέες, το φιλελεύθερο πνεύμα και ο θαυμασμός του για τους κλασικούς συγγραφείς, ὥστε εγκαταλείπει την Ιατρική και αφοσιώνεται στην συγγραφική δράση με σκοπό να ελευθερωθεί το Γένος. Την ανάκτηση τῆς ελευθερίας τού Γένους των Ελλήνων ο Κοραής συνδέει με την παιδεία. Τα λόγια τού Κοραή:

«Τρόπον μεταβολῆς τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὴν εἰς τὴν ὁποῖαν εὐρίσκεται κατάστασιν τὴν σήμερον οὔτ' ἐστοχάσθην ποτέ, οὔτε στοχάζομαι δυνατὸν ἄλλον παρὰ τὴν παιδείαν. Αὐτὴ πρέπει νὰ ἐξαπλωθῆ περισσότερον. Ὁ πολυπλασιασμὸς τῶν βιβλίων εἶναι μέσον ἰσχυρώτατον τῆς ἐξαπλώσεως ταύτης. Βιβλία μετεφράσθησαν ἀξιόλογα πολλὰ, καὶ μεταφράζονται καθημέραν, ἀπὸ τὰς ἀλλογενεῖς γλώσσας. Εἰς τὰ σχολεῖα, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς αὐξάνεται καθημέραν, πρέπει νὰ διορθωθῆ ἡ μέθοδος· πρέπει νὰ ἐντρέπεται ἀπὸ ταύτας τὰς πόλεις, ἧτις δὲν ἔχει βιβλιοθήκην ἰκανὴν διὰ τὰς χρεῖας τοῦ σχολείου της, ἧτις παρὰ τὸ

Των αχρείων Μουσουλμάνων,

Της Ελλάδος των τυράννων;

.....

Θαυμαστοὶ γενναῖοι Γάλλοι

Σὰν ἐσᾶς δὲν εἶναι ἄλλοι

Πλὴν Γραικῶν ἀνδρειωμένοι

Κ' εἰς τοῦ κόπους γυμνασμένοι

Φίλους τῆς Ἐλευθερίας

Τῶν Γραικῶν τῆς σωτηρίας

Ὅταν ἔχωμεν τοὺς Γάλλους

Τίς ἢ χρεῖα ἀπὸ ἄλλους;

Εκδίδει επίσης ένα είδος λεξικού (τα "Ατακτα), πολεμικές εναντίον τού Καποδίστρια τον οποίον στηλιτεύει ως αυταρχικό (*Προσωρινόν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος*) και χιλιάδες επιστολῶν σε αγωνιστές, σε ομογενεῖς, στις ελληνικές αρχές, σε πνευματικές και πολιτικές προσωπικότητες εκτός Ελλάδος (επιστολή στον Ναπολέοντα, αλληλογραφία με τον πρόεδρο των ΗΠΑ Thomas Jefferson κατά την διετία 1823-1824 την οποία μετέφρασε το 2021 ο καθ. Περικλῆς Βαλιάνος).

Τα βιβλία τού Κοραή, εκδεδομένα με χρήματα Ελλήνων ομογενῶν (κυρίως των ἀδελφῶν Ζωσιμάδων και ἄλλων), κυκλοφοροῦσαν λίγο πριν ἀπὸ την Επανάσταση σε ὅλη την Ελλάδα και **οι Πρόλογοι** στις εκδόσεις του, οι περίφημοι «**Αὐτοσχέδιοι Στοχασμοὶ περὶ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ γλώσσης**» (με χαιρετιστήρια πάντα ευχή τού ξενιτεμένου σοφού στο τέλος των *Αὐτοσχέδιων Στοχασμῶν*: «*Ποθρινή πατρίς, ευτύχει!*»), ήταν πηγή νοθεσίας, ἐμπνευσης, υπερηφάνειας και κίνητρα μαζί για την διεκδίκηση τῆς ελευθερίας και την δημιουργία ενός σύγχρονου

ελληνικού κράτους με ευρωπαϊκό χαρακτήρα. Γιατί ο Κοραΐς, με πρότυπο πάντα τη Γαλλία, ήταν από τους πρώτους που πίστεψε σε μια Ενωμένη Ευρώπη, στην οποία η Ελλάδα θα είχε προέχουσα θέση. Γι' αυτή την ευρωπαϊκή στάση του ο Κοραΐς επικρίθηκε ως φιλοδυτικός και ευρωπαϊστής από συντηρητικούς κύκλους που έβλεπαν την Ελλάδα περισσότερο ως χώρα τής Ανατολής, με έμφαση στην Ορθοδοξία η οποία για πολύν καιρό κρατούσε μια αντιδυτική στάση. Ωστόσο, για να αποφεύγονται παρεξηγήσεις, μη ξεχνάμε τα λόγια τού Κοραΐ:

«Εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ὡς εἰς κοινὴν μητέρα εἶναι τὸ Γένος προσκεκολλημένον καὶ διὰ τὴν θρησκείαν καὶ διὰ τὴν μητρικὴν φροντίδα, τὴν ὁποία δείχνει καθ' ἡμέραν [ἡ Ἐκκλησία] ὑπὲρ τῆς παιδείας τοῦ Γένους». (Καθηγ. Μιχαὴλ Τρίτος ΑΠΘ)

Ο Αδ. Κοραΐς, με το κύρος, την σοφία και την γενικότερη αποδοχή που είχε (ὅπως ἔχει πει ο Δημαράς «Από το απόμακρο εργαστήρι του Παρισιού, οι παραινέσεις του ακούγονταν ως διαταγές χιλιάδες λεύγες μακριά.»), ήταν και εκείνος που έθεσε τα θεμέλια για την βαθμιαία επικράτηση τής απλής προφορικής γλώσσας των Ελλήνων, αυτής που ονομάζουμε **δημοτική** και για την οποία ο Κοραΐς χρησιμοποίησε τον όρο **κοινή** γλώσσα. Η διδασκαλία τού Κοραΐ:

Ἡύξησε τὴν ἄγνοιαν καὶ τῆς παλαιᾶς καὶ τῆς νέας γλώσσης, ἡ ἐπικρατήσασα ἕως τώρα κακὴ καὶ διεστραμμένη συνήθεια νὰ καταφρονῶμεν τὴν νέαν, τὴν ὁποίαν μόνην εἶναι δυνατὸν νὰ φέρωμεν εἰς τελειότητα. Καιρὸς εἶναι νὰ ἐλευθερωθῶμεν ἀπὸ ταύτην τὴν πρόληψιν.

Τέλος, «γλώσσα και παιδεία» είναι το δίπολο στο οποίο στήριξε ο Κοραΐς τα σοφά διδάγματα του για το αναγεννώμενο έθνος:

«Ποτὲ ἔθνος δὲν διαστρέφει τὴν γλῶσσαν του χωρὶς νὰ διαστρέψῃ ἐνταυτῷ καὶ τὴν παιδείαν του. Ἡ ἀσυνταξία τῆς γλώσσης συνοδεύει πάντοτε τὴν ἀσυνταξίαν τῶν ἐννοιῶν· διότι ὅστις συνεθίζει νὰ καταφρονῆ τοὺς κανόνας τῆς Γραμματικῆς, γρήγορα θέλει καταφρονήσῃ καὶ τοὺς κανόνας τῆς Λογικῆς· καὶ ἀφοῦ μίαν φορὰν

φθάση νὰ ἐμβῆ εἰς τὰς κεφαλὰς ἢ ταραχή, τὸ ἔθνος καταφέρεται ὡς κύλινδρος ἀπὸ τὸ ὕψος τῆς δόξης εἰς τῆς ἀδοξίας τὸν βυθόν» (Προλεγόμενα, σελ. 126)

Ἀπ' ὅσα εἶπαμε εἶναι φανερό ὅτι ἡ αναγνώριση τῶν δικαιωμάτων τῆς γλώσσας τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, ἡ αναγνώριση τῆς **κοινῆς** ἢ **προφορικῆς** ἢ **δημοτικῆς** γλώσσας (που ἀκόμα στὴν γραφή τοῦ Κοραῆ εἶναι πολὺ ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὴν λόγια παράδοση καὶ χαρακτηρίστηκε ὡς «μέση οδός») υπῆρξε μιὰ μορφή ἀποκατάστασης τῆς περιφρονημένης γλώσσας τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ καὶ, συγχρόνως, μιὰ πορεία αὐτοσυνειδησίας τοῦ σκλαβωμένου Γένους. Ὁ **Μανόλης Τριανταφυλλίδης** (1883-1959), με τὸν ἐντιμὸ ρεαλισμὸ που τὸν χαρακτήριζε, ἐπαίνεσε ἐν μέρει τὸν γλωσσικὸ ἀγῶνα τοῦ Κοραῆ σημειώνοντας:

«Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς ἀναγνωρίζοντας τὴ βασικὴ σημασία τῆς μητρικῆς γλώσσας γιὰ τὴ διαμόρφωση τοῦ ἐθνικοῦ πολιτισμοῦ, ὑποστήριξε πὼς κανεὶς δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβάλλῃ στὸ λαὸ ἄλλῃ γλώσσα καὶ πὼς πρέπει ἂν θέλουμε νὰ προκόψουμε, καθὼς οἱ μεγάλοι λαοὶ τῆς Δύσης, νὰ καλλιεργήσωμε τὸ ἰδίωμα τοῦ λαοῦ μας. Πολέμησε τὴν 'πρόληψη' καὶ ἀρχαιομανία τῶν ὀπαδῶν τῆς ἀρχαίας γλώσσας (Κομμητᾶς), τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχαϊστικῆς (Δούκας) καὶ τῆς λογιωτατίστικης φαναριώτικης (Κοδρικᾶς). Καὶ συνηγόρησε γιὰ τὰ 'γραικικά', τὴ γλώσσα ποὺ 'ἐθηλάσαμεν μὲ τὸ μητρικὸν γάλα'»(Νεολληνικὴ Γραμματικὴ, Ἱστορικὴ Εἰσαγωγή, 91)

Τὴν πνευματικὴ συμβολὴ τοῦ Κοραῆ στὸν ἀπελευθερωτικὸ ἀγῶνα ἀναγνώρισαν ἐμπράκτως **οἱ ἐλεύθεροι πολιορκημένοι** τῆς ἠρωικῆς πόλης τοῦ Μεσολογγίου ονομάζοντας «Κοραῆ» ἕναν ἀπὸ τοὺς προμαχῶνες ἀπ' ὅπου μάχονταν, με κορύφωση τὴν ἀπόφαση τῆς Γ'

Εθνοσυνέλευσης τής Τροιζήνας το 1827 που ανακήρυξε τον Κοραή «τῆς ἐλευθερίας «υπέρμαχον» απευθυνόμενη σ' αυτόν με τα λόγια:

«Ἡ Ἑλλάς σέ συγχαίρει, ἄριστε συμπολίτα! [...] Εὐγνωμονεῖ, εὐεργετηθεῖσα εὐεργεσίαν ἀνεκτίμητον, ἔνεκα τῶν ἀρίστων συγγραμμάτων σου. Ὁ πρὸς τὴν παιδείαν ἔρωσ τῶν Ἑλλήνων ἐπήγασεν ἀπὸ τὰ φῶτα, ὅσα πρὸ τινων χρόνων ἐνέσπειραν εἰς τὰς καρδίας των τα Προλεγόμενά σου, ἀπὸ τὰ βιβλία, ὅσα ἐπρομήθευσεν εἰς τὴν πατρίδα ὁ πατριωτισμός σου, ἀπὸ τὰ σχολεῖα, ὅσα ἤγειραν αἱ σοφαὶ συμβουλαὶ σου. Τοιούτων ἀγαθοποιῶν αἰτιῶν ἀποτελέσματα εἶναι τὰ ἐκ τῆς ἐλευθερίας ἀγαθὰ, ὅσα οἱ συμπολίται σου ἀπολαύουν τὴν σήμερον – τοιαῦτ' ἀνεκτίμητ' ἀγαθὰ εἶναι ἄξια τῆς εὐγνωμοσύνης τῶν γενεῶν καὶ τῶν αἰώνων [...] Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος σέ προσφέρει τὸ σέβας καὶ τὴν ἐκ μέσης καρδίας ἀγάπην του ».

ΡΗΓΑΣ ΦΕΡΑΙΟΣ (1757-1798)

Μια από τις πιο προικισμένες και χαρισματικές μορφές τού Αγώνα, που βοήθησαν στην πνευματική αφύπνιση τού σκλαβωμένου Γένους, ήταν ο **Ρήγας Βελεστινλής**, ο Θεσσαλός (από το Βελεστίνο) πατριώτης, που με την θυσία του έγινε σύμβολο τῆς Επανάστασης τού 1821. Ο **Ρήγας Βελεστινλής Θετταλός** ὅπως υπέγραφε ο ἴδιος (το **Φεραῖος** προήλθε ἀπὸ ἓνα ἐπίγραμμα «*Εἰς τὸν Φεραῖον Ρήγαν*» που προτάσσετο στο βιβλίο του *Νέος Ἀνάχαρσις* 1797) δεν ἦταν ο λόγιος τού γραφείου, ὅπως ο Κοραῆς· ἦταν ο δραστήριος, μαχητικὸς οραματιστής, το ανήσυχο κοσμοπολίτικο σπινθηροβόλο πνεύμα που ἐνέπνεε τους ἄλλους, που συνελάμβανε παράτολμα σχέδια, που ἀνοίγε δρόμους.

Ο Ρήγας επηρεάστηκε βαθύτατα από τον γαλλικό διαφωτισμό και από τις φιλελεύθερες ιδέες τής Γαλλικής Επανάστασης.

Στο πρώιμο διαφωτιστικό έργο τού Ρήγα ανήκει το *Φυσικῆς ἀπάνθισμα* (Βιέννη 1790) που περιλαμβάνει μεταφρασμένα αποσπάσματα από τα Γερμανικά και τα Γαλλικά και ανήκει στην γενικότερη προσπάθεια των διαφωτιστών να φέρουν τις φυσικές επιστήμες στο ελληνικό κοινό και να διαλύσουν πλάνες, συγχύσεις και προλήψεις από άγνοια των διδαγμάτων τής επιστήμης. Στο βιβλίο αυτό περιλαμβάνεται η επιγραμματική φράση τού Ρήγα **«ὅποιος ἐλεύθερα συλλογᾶται, συλλογᾶται καλά»** που τονίζει την σημασία τής απελευθερωμένης σκέψης. Η όλη συγγραφική δράση τού Ρήγα ακολουθεί τις αρχές τού γαλλικού διαφωτισμού. Δημοσιεύει μεταφρασμένη λογοτεχνία (*Ο ηθικός τρίπους*, 1797), *Χάρτες τής Ελλάδος* (με αρχαία νομίσματα και προσωπογραφίες), ένα *Εγκόλπιο Στρατιωτικόν* (συναγωγή στρατιωτικών κανονισμών από γερμανικό εγχειρίδιο) και μια έκδοση τού πολυδιαβασμένου στην Τουρκοκρατία *Αγαθαγγέλου*, μιας συλλογής χρησμών για την ανάσταση τού Γένους.

Τα κύριο όμως έργο τού Ρήγα, αυτό που γράφτηκε το 1797 με άμεσο στόχο την ελληνική εθνεγερσία, είναι 4 πολιτικού - εθνεγερτικού περιεχομένου μέρη τα οποία συνθέτουν από κοινού ένα **«επαναστατικό μανιφέστο»**, ένα φυλλάδιο με τίτλο *Νέα Πολιτική Διοικήσεις τῶν κατοίκων τῆς Ρούμελης, τῆς Μ. Ἀσίας, τῶν Μεσογείων νήσων καὶ τῆς Βλαχομπογδανίας* [Ρουμανίας και Μολδαβίας] που περιλαμβάνει τέσσερα κείμενα: α) μια προκήρυξη· β) μια διακήρυξη των «Δικαίων [=δικαιωμάτων] τού Ανθρώπου· γ) ένα σχέδιο Συντάγματος· και δ) τον Θούριο.

Όλο το μανιφέστο είναι μια πολιτική σύλληψη τού Ρήγα για την δημιουργία μιας Βαλκανικής Ομοσπονδίας, για την ακρίβεια μιας **Ελληνικής Δημοκρατίας** που θα αποτελούσε ένα κράτος με πολυεθνικό διαβαλκανικό χαρακτήρα, το οποίο απεικονίζεται στην γνωστή **Χάρτα τής Ελλάδος** τού Ρήγα. Η Ελληνική αυτή Δημοκρατία δεν θα ήταν συνένωση εθνοτήτων, δεν θα ήταν περισσότερα κράτη ενωμένα σε ένα, όπως εξήγησε ο αείμνηστος καθηγ. **Αριστόβουλος Μάνεσης** (1922-2000), αλλά ένα κράτος με επίσημη γλώσσα την Ελληνική, που εκείνη την εποχή ήταν μια γλώσσα λίγο ως πολύ γνωστή στους λαούς των Βαλκανίων. Στο Σύνταγμα τού Ρήγα (που οι βασικές του πολιτειακές αρχές ανάγονται στο γαλλικό Σύνταγμα τού 1793 και τού 1795) προβλέπεται ότι:

«ή Έλληνική Δημοκρατία είναι μία, με όλον όπου περιλαμβάνει εις τόν κόλπον της διάφορα γένη και θρησκείας, και είναι άδιαίρετη και όλοι οί νόμοι και προσταγαί γίνονται εις τήν άπλην τών Έλλήνων γλωσσαν ως πλέον εύκατάληπτον και εύκολον να σπουδασθῆ άπ'όλα τά εις τό βασίλειον [=το κράτος] τοῦτο έμπεριεχόμενα γένη».

Το κράτος που εισηγείται ο Ρήγας θα ήταν **δημοκρατία** και θα στηριζόταν στην λαϊκή κυριαρχία, «στον αυτοκράτορα λαό». Στο διαβαλκανικό κράτος τού Ρήγα «όλοι χωρίς έξαιρεσιν έχουν χρέος να ήξεύρουν γράμματα. Ἡ Πατρίς έχει να καταστήση σχολεῖα εις όλα τὰ χωρία, δια τὰ άρσενικά και θηλυκά παιδιά» (άρθρ. 22), ο δε Έλληνας πολίτης ορίζεται ως εξής:

«Έκεῖνος όπου όμιλεῖ τήν άπλην ἢ τήν έλληνικήν [= αρχαίαν] γλωσσαν και βοηθεῖ τήν Ελλάδα, άς διατρίβη και εις τούς αντίποδας (έπειδή τό έλληνικόν προζύμι έξαπλώθη και εις τά δύο ήμισφαίρια) είναι Έλλην και πολίτης».

Περισσότερο από το Σύνταγμα, εκείνο που έγινε γνωστό, διαδόθηκε, συγκίνησε και έγινε ο ύμνος τού επαναστατικού αγώνα, ήταν ο **Θούριος** τού Ρήγα. Ας θυμηθούμε τους πρώτους στίχους:

*Ός πότε, παλληκάρια, νὰ ζοῦμεν στὰ στενά,
μονάχοι, σὰν λιοντάρια στὲς ράχες, στὰ βουνά;
σπηλιές νὰ κατοικοῦμεν, νὰ βλέπωμεν κλαδιά,
νὰ φεύγωμ' ἀπ' τὸν κόσμον, γιὰ τὴν πικρὴ σκλαβιά;
νὰ χάνωμεν ἀδέλφια, Πατρίδα καὶ γονεῖς,
τοὺς φίλους, τὰ παιδιά μας κι ὄλους τοὺς συγγενεῖς;
Κάλλιό 'ναι μιᾶς ὥρας ἐλεύθερη ζωή,
παρὰ σαράντα χρόνια σκλαβιά καὶ φυλακή.*

Πρόκειται για ένα λεβέντικο επαναστατικό τραγούδι (που τραγουδιόταν και χορευόταν μάλιστα με λεβέντικους δημοτικούς χορούς), τραγούδι που θύμιζε την προτροπή τής Γαλλικής Μασσαλιώτιδας (Allons enfants de la Patrie...) και που καλούσε σε κοινό επαναστατικό αγώνα όλους τους υπόδουλους λαούς των Βαλκανίων.

Αξίζει ν' ακούσουμε τι έγραψε ο γνωστός νεοέλληνας πεζογράφος, ο **Στρατής Τσίρκας** (1911-1980), για τον Ρήγα και τον Θούριο:

«Σαν τραγουδιστής των εθνικών πόθων στάθηκε άφθαστος [ο Ρήγας]. Κανένας ποιητής τής Ελλάδας, ούτε ο Σολωμός με τον Ύμνο του, δεν μπόρεσε, ούτε μπορεί να ονειρευθεί τη δόξα τού Ρήγα με το Θούριό του. Από το Κίεβο και την Οδησό ίσα με την Κρήτη και την Αλεξάντρεια κι από το Μπαντούμ και την Τραπεζούντα ίσαμε τη Βιέννη, τη Βενετία και το Παρίσι, ρωμιοί, αράπηδες, Τούρκοι, Βούλγαροι, Βλάχοι, Κροάτες, Αρμένιοι και Ρώσοι, ελληνικά ή

μεταφρασμένα, τραγούδησαν “Καλύτερα μιας ώρας ελεύθερη ζωή / παρά σαράντα χρόνια σκλαβιά και φυλακή”».

Τον Δεκέμβριο του 1797 ο Ρήγας πάει στην Τεργέστη για να παραλάβει και να προωθήσει προς την Ελλάδα το έντυπο επαναστατικό υλικό που είχε ετοιμάσει. Εκεί συλλαμβάνεται από τους Αυστριακούς (κατόπιν προδοσίας των κινήσεών του), οδηγείται στη Βιέννη κι από κει παραδίδεται στον Τούρκο καϊμακάμη τού Βελιγραδίου, όπου φυλακίζεται, βασανίζεται και φονεύεται (στις 24 Ιουνίου του 1798) αυτή η ηρωική μορφή τής Ελληνικής Επανάστασης.

ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΑ

Κυρίες και Κύριοι,

Η 25η Μαρτίου είναι μεγάλη γιορτή τού Ελληνισμού και τής Ορθοδοξίας, η μεγαλύτερη, γιατί η Επανάσταση τού '21 είναι η ανάσταση τού **Γένους** των Ελλήνων, η **Παλιγγενεσία**. Κι επιμένω στην έννοια τού Γένους, γιατί η **ιδεολογία τού Γένους** (η Ρωμιοσύνη και η Ορθοδοξία), η οποία κυριάρχησε και οδήγησε στην νικηφόρο έκβαση τού Αγώνα, πλούτισε τον Ελληνισμό και με δύο καίριες έννοιες : την έννοια **«Ομο-γενής»** και την έννοια **«Διδάσκαλος τού Γένους»**. Κι ας μη ξεχνάμε, μιλώντας για Διαφωτισμό, πως οι περισσότεροι από τους διδάσκαλους τού Γένους ήταν **ιερωμένοι** (ιερομόναχοι, παπάδες, επίσκοποι, πατριάρχες), όπως και μερικοί ένοπλοι αγωνιστές όπως ο **Αθανάσιος Διάκος** ή ο **Παπαφλέσσας**. **Ας αναφέρουμε, επ' ευκαιρία, ότι το Πανεπιστήμιο, το Πανεπιστήμιο Αθηνών, ήταν αυτό που πρωτοστάτησε στον εορτασμό τής επετείου τής 25^{ης} Μαρτίου, ήδη από την ίδρυσή του το 1837, και μάλιστα την ημέρα τού Ευαγγελισμού για να συνδεθεί με την μεγάλη χριστιανική εορτή τής Παναγίας, άτυπα αρχικώς, αλλά πανηγυρικά με μεγάλη λαϊκή συμμετοχή και αγωνιστών που ζούσαν ακόμη. Από την επόμενη χρονιά, το 1838, καθιερώθηκε και επισήμως με διάταγμα του**

Ἵθωνος που περιλαμβάνει: «Θεωρήσαντες ὅτι ἡ ἡμέρα τῆς 25ης Μαρτίου, ἐπιλαμπῆς ὡς ἡμέρα τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, εἶναι τοιαύτη καὶ ὡς ἡμέρα ἐνάρξεως τοῦ ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, καθιεροῦμεν τὴν ἡμέραν ταύτην εἰς τὸ διηνεκὲς ὡς ἡμέραν ΕΘΝΙΚΗΣ ΕΟΡΤΗΣ.»

Με την σημερινή ομιλία μου, Κυρίες και Κύριοι, προσπάθησα να δείξω πόσο καθοριστικές είναι **οι δυνάμεις τοῦ πνεύματος** —η γλώσσα, η χριστιανική πίστη, οι αξίες, η παράδοση, η ιστορία, η παιδεία και η εκπαίδευση— στους μεγάλους αγώνες ενός Ἐθνους και πώς οι δυνάμεις τῆς ψυχῆς και τοῦ πνεύματος μετασχηματίζονται σε δυνάμεις εθνικού παλμού, αγωνιστικότητας και θυσίας για την διεκδίκηση τῆς Ελευθερίας, ὅπως συνέβη με την Επανάσταση τοῦ 1821. **Αυτή την επέτειο εορτάζουμε σήμερα στον περικαλή χώρο τοῦ Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, στο ιστορικό αυτό Πανεπιστήμιο, το οποίο εφέτος εορτάζει την εκατονταετηρίδα του, τα 100 χρόνια πολύτιμης προσφοράς παιδείας και επιστήμης που τιμούν το ίδιο το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο και την πατρίδα μας.**